



Henk J.  
van Rinsum

# Universiteit Utrecht en koloniale kennis



BESTUDEREN,

BEMETEN

EN BELEREN

SINDS 1636



Persexemplaar

Universiteit Utrecht en Koloniale Kennis



# Universiteit Utrecht en Koloniale Kennis

*Bestuderen, Bemeten en Beleren sinds 1636*

Henk J. van Rinsum



Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van de Universiteit Utrecht.

Op de omslag zien we bovenaan een groep wetenschappers tijdens het Fourth Science Congress dat in 1929 op Java werd gehouden met rechts op de eerste rij de Utrechtse hoogleraar F.A.F.C. Went.

In het midden staat een afbeelding van een zogenaamde 'Wardse kist' waarmee planten van Indië naar Europa werden vervoerd. Deze kist staat nog steeds in de Botanische Tuinen in Utrecht.

Onderaan een afbeelding van westelijk Java van de hand van de arabist, filoloog, cartograaf, Adriaan Reland (1676-1718), hoogleraar in Utrecht vanaf 1701.

Achterop staan oude preparaten afgebeeld die bewaard worden in de collectie van de Botanische tuinen van de Universiteit Utrecht.

Ontwerp omslag: Jan Johan ter Poorten, Aperta

Ontwerp omslag en binnenwerk: Marijke Maarleveld, ViaMare grafisch ontwerp

ISBN 9789464562002

e-ISBN 9789464562019

NUR 691



Creative Commons License CC BY NC ND

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>)

© 2023 H.J. van Rinsum, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2023 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

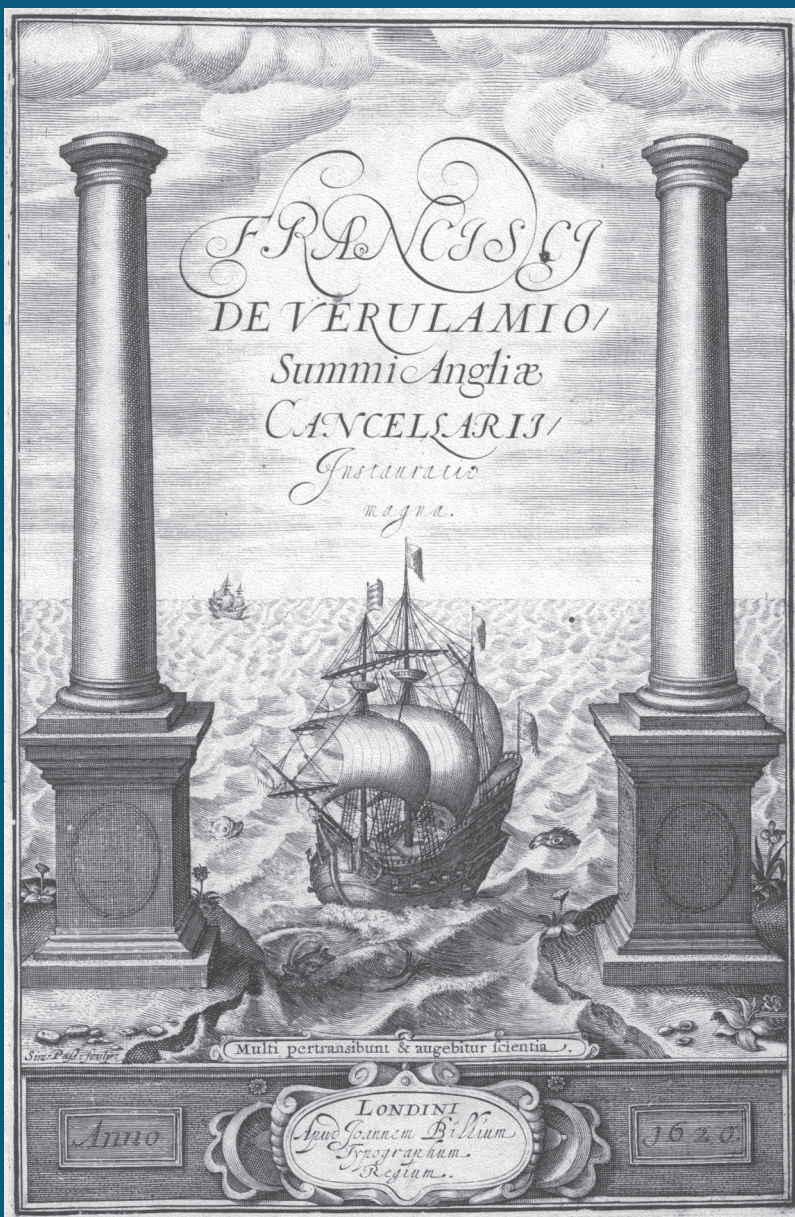
[www.walburgpers.nl](http://www.walburgpers.nl)

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

‘met hope dat het ons vorder aen noodzakelijke middelen tot voortsettinge van Gods kerk en dienst te sijner tijd niet en sal mancqueren, waartoe scholen dienst niet weynig sal toebrenghen, *om niet alleen onse Christen jeugt maar ook die van uytlandsche en ingebore duysterlingen in 't ligt van de zonne der geregtigheyd op te queecken, en daarin te leeren wandelen, terwijl 't nog boven de kimmen van onsen horizont is.*’

Brief van 20 augustus 1669 van Johan Basseliers aan de Staten van Zeeland. Geciteerd bij J.M. van der Linde, *Surinaamse Suikerheren en hun Kerk*, 194. (cursief HRi)



Titelblad *Francis Bacon, Instauratio Magna*, 1620

Het schip dat vaart tussen de zuilen van Hercules naar verre kusten.

Multi pertransibunt & augebitur scientia (Daniel 12:4)

Velen zullen het passeren, en de wetenschap zal vermenigvuldigd worden.

Persexemplaar



# INHOUDSOPGAVE

## Voorwoord

Henk Kummeling, Rector Magnificus Universiteit Utrecht 11

## 1 INLEIDING. UNIVERSITEIT, KENNIS & KOLONIE 13

Persoonlijk verhaal 13

Universiteit. Onderwijs, onderzoek en samenleving 17

Kolonie, kennis & universiteit. Aanzetten tot theoretische kaders 22

Opzet. Periodes, thema's en sleutelpersonen 27

## 2 BELIJDEN & BEKEREN (1636-...) 33

Voetianen en de zending. Belijden en bekeren 33

Johannes Leusden. Hebraïst en de Indianen 37

Voetius en zijn leerlingen overzee 43

*Cornelis van der Sluijs* 43

*Hermanus Specht (ca. 1645-1699)* 44

*Johan Basseliers: 'een eensame musch op het dack'* 45

*Johann Wilhelm Kals (1700-1781)* 46

Adrianus de Mey, Henr. F., Indus 48

*Disputatio Theologica De Conversione Indorum (1675)* 50

'Bruinhuidig maar blank beziel'd. Studenten uit de kolonie in Utrecht 54

Michiel Christiaan Vos. Een merkwaardige student uit De Kaap  
in Utrecht 57

De Universiteit Utrecht en zendingsgenootschappen 62



- 3 EXPLOREREN & CLASSIFICEREN (± 1636-1850) 67**
- Verzamelaars van flora 69
    - Hortus Indicus Malabaricus (Malabaarse Kruidhof)* 73
    - Icones Plantarum Rariorum* 79
    - Flora van Nederlandsch-Indië door F.A.W. Miquel* 81
    - Flora of the Guianas* 83
    - Linnaeus en de classificatie van mensen* 84
  - De taal van de 'ongelovige Ander' 86
    - Gilbertus Happart* 87
    - Frederic Gueynier* 88
    - Jan Frederik Gerrit Brumund* 89
  - Adriaan Reland. Filoloog, arabist en cartograaf 89
- 4 EXPERIMENTEREN & EXPLOITEREN (1850-1950) 101**
- Van VOC naar kolonie. Indië als 'wingewest' 101
  - Nederlandse universiteiten in de negentiende eeuw 108
  - G.J. Mulder. Zijn leerlingen en de kolonie 110
  - G.J. Mulder en de kinacultuur 115
  - De kolonie opgemeten, geobserveerd en geëxploreerd 118
    - J.A.C. Oudemans en de triangulatie* 118
    - C.H. Buys Ballot en P.A. Bergsma en de meteorologie* 121
    - Felix Vening Meinesz en de zwaartekrachtmetingen* 124
    - C.E.A. Wichmann en de geologische wetenschappen* 125
    - Expedities* 127
    - Geologie en olie* 134
    - Geografische wetenschappen* 136
  - Van taxonomie naar morfologie. F.A.F.C. Went 137
    - Went, Utrecht en de kolonie* 144
    - Went's koloniale entourage* 150
    - Johanna Westerdijk* 158
    - Biologen in Zuid-Afrika* 159
    - Landbouw-chemisch onderzoek* 160
  - Gezondheid van het dier 161
  - Gezondheid van de mens. Geneeskunde en de tropische hygiëne 167
  - De menselijke soort gemeten. Ontwikkeling van de fysische antropologie 173
  - J.H.F. Kohlbrugge. Blikken in het zieleleven van den Javaan 180

- G.A.G.Ph. van der Capellen. Bestuurder van kolonie en universiteit 187  
 Zuivere wetenschap in de kolonie of zuiver koloniale wetenschap? 191  
 Westerse wetenschappers met inheemse ondersteuners 196

**5 EREDOCTORATEN VOOR (KOLONIALE) DENKERS EN DOENERS**

- 1815-1940 199  
 1828 Dick Lenting 199  
 1849 Pieter Bleeker 200  
 1857 Geerlof Wassink 201  
 1861 Herman Neubronner van der Tuuk 202  
 1886 Karel van Gorkom 203  
 1886 Jacobus P. Sprenger van Eyk 204  
 1894 Jacques Spanjaard 205  
 1900 Adolphe G. Vorderman 206  
 1909 Gijsbert A.J. van der Sande 206  
 1910 Anna Weber-van Bosse 207  
 1913 Albert C. Kruyt 209  
 1927 Cornelis Douwe de Langen 210  
 1936 Cornelis Andries Backer 211  
 1936 Paul Christiaan Flu 212  
 1936 Louis ('Lou') Otten 213  
 1936 Hendrik Kraemer 214

**6 UNIVERSITEIT & SLAVERNIJ 217**

- Universiteit Utrecht en het vraagstuk van de slavernij 217  
 Universiteit Utrecht en de slavenvrienden 220  
 Herman Jeremias Nieboer. *Slavery as an industrial system* 227  
 Antropologie en Suriname 234

**7 OPLEIDEN & CONTROLEREN. DE 'OLIEFACULTEIT' 235**

- De Indologische faculteit 1925-1950 235  
*F.C. Gerretson* 247  
*Studenten aan de Indologische faculteit* 251  
*Promoties aan de Indologische faculteit* 252  
*Masdoelhak Nasoetion* 255

	H.H.A. van Gybland Oosterhoff. Ideologie van de 'Utrechtsche koloniale school' 255
	'Auteursrecht'. Nederlandsch recht op en in Indië 257
<b>8</b>	<b>ERFENIS VAN DE OLIEFACULTEIT</b> 267
	Jan Gonda en de Oosterse talen- en culturentraditie in Utrecht 262
	Antropologie uit de schoot van het koloniale denken 265
<b>9</b>	<b>ONDERWIJS IN DE KOLONIE</b> 273
<b>10</b>	<b>ONTWIKKELINGSSAMENWERKING (1950-1990). DE ETHISCHE POLITIEK REVISITED?</b> 287
	Programma Universitaire Ontwikkelingssamenwerking 287
	Universiteit Utrecht na 1990. De internationale universiteit 288
<b>11</b>	<b>TERUGBLIK. KENNIS, MACHT &amp; SUPERIORITEIT</b> 297
	Universiteit Utrecht & kolonie. Het 'meesterlijke verhaal' van 'ontwikkeling' 297
<b>13</b>	<b>VOORUITBLIK. NAAR EEN DEKOLONIALE UNIVERSITEIT?</b> 295
	NOTEN 307
	LITERATUUR 315
	ILLUSTRATIEVERANTWOORDING 337
	REGISTER OP PERSONEN 337
	REGISTER OP PLAATSEN EN ZAKEN 345
	CURRICULUM VITAE 357



## VOORWOORD

In 2006 verscheen een boek van de hand van Henk van Rinsum getiteld *Sol Iustitiae en de Kaap. Een geschiedenis van de banden van de Utrechtse Universiteit met Zuid-Afrika*. Mijn verre voorganger Hans van Ginkel eindigde zijn voorwoord in dit boek met het uitspreken van de hoop:

‘dat de Universiteit Utrecht dit boek van Henk van Rinsum kan laten volgen door een geschiedschrijving van de banden en de substantiële activiteiten van onze universiteit in Indonesië, Suriname en de Antillen.’

Mede door onze wederzijdse interesse in Zuid-Afrika heb ik in de afgelopen periode het werk van Henk kunnen volgen, en wist ik dat hij – met zijn achtergrond in de universitaire ontwikkelingssamenwerking – steeds bezig was met het koloniale verleden van onze universiteit, ruim voordat wij ons gingen bezinnen op de relatie tussen de Universiteit Utrecht en slavernij.

Voor ons ligt nu zijn werk over wetenschappelijke kennis over de kolonie, in de kolonie, uit de kolonie en voor de kolonie, ontwikkeld door mensen die een band met onze universiteit hadden. De rode draad in zijn werk is het idee van westerse, i.c. Utrechtse, superioriteit op het terrein van kennis, kennisverwerving en kennisoverdracht. Hij stelt daarbij de fundamentele dichotomie van ‘ontwikkeld’ (en dus modern) versus ‘(nog) niet ontwikkeld’ (en dus nog primitief of traditioneel) centraal. En zoals hij al eerder had aangegeven, is dit ook het bredere kader waarin de universiteit betrokken raakte bij het systeem van slavernij. Henk laat zien hoe de kennis verworven in de kolonie ook heeft bijgedragen aan de wetenschapontwikkeling aan onze eigen universiteit, met name in de natuurwetenschappen aan het eind van de negentiende eeuw.

Op dit moment vindt er op diverse faculteiten onderzoek plaats dat zich richt op dit koloniale verleden op disciplineniveau. Het boek van

Henk is waardevol omdat het een kader schept waarbinnen we deze onderzoeksactiviteiten kunnen plaatsen, maar ook omdat het ongetwijfeld velen zal aanzetten tot nadenken over het koloniale verleden van de universiteit. Ik verwacht dan ook dat dit een boek een inspiratiebron zal zijn voor tal van activiteiten die deze geschiedenis zichtbaar maken en ons uitnodigen tot bezinning.

Henk Kummeling  
Rector Magnificus Universiteit Utrecht  
*September 2023*



## INLEIDING

### Universiteit, kennis & kolonie

#### Persoonlijk verhaal

Dit onderzoek vertoont de sporen van een van de dilemma's van een historicus die zich bezighoudt met een onderdeel van de contemporaine geschiedenis: betrokkenheid en distantie. Ik, onderzoeker en auteur, 'van huis uit' een aan de Universiteit Utrecht' opgeleid historicus en antropoloog, was vanaf 1976 ruim vijfentwintig jaar werkzaam op het Bureau Buitenland van deze universiteit op het terrein van wat toen 'universitaire ontwikkelingssamenwerking' heette. De Universiteit Utrecht was betrokken bij universitaire samenwerkingsverbanden met universiteiten in wat we toen 'ontwikkelingslanden' noemden. In het kader van dat toenmalige werk ben ik mij gaan interesseren voor de rol die kennisinstellingen – en in mijn eigen situatie specifiek de Universiteit Utrecht – hebben gespeeld in de relatie met (instellingen in) de koloniën.

In 2000 ben ik weggegaan uit de universitaire ontwikkelingssamenwerking. In 2001 promoveerde ik in Utrecht op een dissertatie getiteld *Slaves of Definition. In Quest of the Unbeliever and the Ignoramus*. Het idee voor deze dissertatie werd geboren tijdens mijn werkzaamheden in het kader van een samenwerkingsproject tussen de faculteit theologie van de Universiteit Utrecht en het Department of Religious Studies, Philosophy and Classics van de University of Zimbabwe. In het kader van dit project verleende de Utrechtse theologische faculteit steun aan de Zimbabwaanse collega's bij het doen van onderzoek en het ontwikkelen van studiemateriaal voor het secundair onderwijs op het terrein van Afrikaanse traditionele religie. Mijn dissertatie richtte zich op een kennistheoretische analyse van het begrip 'ontwikkeling' dat functioneerde als een dominant en dwingend vertoog, een 'master'-narratief dat richtinggevend was voor de wijze waarop wij – de masters – dachten over de wereld om ons heen. Wij assisteerden hén met het onderwijs en onderzoek op het terrein van hún

Afrikaanse religieuze systemen. Wij werkten vanuit het schema ‘wij zijn al ontwikkeld, zij nog niet’. Wetenschappers van de universiteiten uit het noorden waren opgevoed en getraind in een westers concept van wetenschap en de vooronderstellingen die aan dit concept ten grondslag liggen.

Ik beschouw moderne universiteiten als instituties die geworteld zijn in de ideeën van de Verlichting. Ik voeg het adjectief ‘modern’ toe omdat universiteiten natuurlijk ruim voor de Verlichting zijn ontstaan. Maar de universiteiten zoals we die heden ten dage kennen, zijn met name verbonden met het gedachtegoed van de Verlichting. De behoefte om de wereld om ons heen onderwerp van kritisch onderzoek te maken, om die wereld (in steeds kleinere deeltjes) te analyseren, om die wereld meetbaar te maken, om die wereld te classificeren, om ‘orde’ in een ogenschijnlijke chaos te creëren, om vaststaande dogma’s in twijfel te trekken, is uiteindelijk het ultieme doel van de moderne universiteit. De moderne mens waande zich heer [sic] en meester [sic] van zijn wereld. Soms na enige strijd – zoals bijvoorbeeld aan de Utrechtse universiteit – nestelde het gedachtegoed van Descartes c.s. zich aan de universiteiten. Een cartesiaans geïnspireerde mathematisch-mechanistische ratio en methodische twijfel ontwikkelde zich langzamerhand tot een dominante filosofie, met name binnen de (proefondervindelijke) natuurwetenschappen.

Maar de koppeling met de Verlichting brengt ons ook – tot op de dag van vandaag – in diepe verlegenheid. Max Horkheimer & Theodor Adorno spraken over de *Dialectiek van de Verlichting* en wezen op de gruwelijke gevolgen van de onttovering van de wereld. Anderen spreken over de Para-dox (*para doxa* – tegen de verwachting in) van de Verlichting. De kritische rationaliteit van de Verlichting bleek zich te kunnen ontwikkelen tot een instrumentele rationaliteit, waarbij de individualiteit van de mens ondergeschikt werd gemaakt aan het getal en het meten.

In navolging van Aníbal Quijano spreekt Walter Mignolo over ‘coloniality’, ‘the darker side of modernity’.<sup>2</sup> Zeker, vanuit de Verlichtingsfilosofie gingen de modernen de natuur onderzoeken. Dat deden zij onder andere door het classificeren van de biologische wereld, planten, dieren, en bomen, maar uiteindelijk ook mensen. De Zweed Linnaeus, de godfather van de classificatie, classificeerde niet alleen, hij wees ook kenmerken toe aan de verschillende ‘mensenrassen’. Er ontstond langzamerhand een rangorde van ontwikkeling met aan de top de ‘ontwikkelde’ en dus ‘Verlichte’ mens. En niet toevallig bleek dat dan ook de ‘blanke man’, levend in Europa, bakermat van de Verlichting. Onderaan de ladder bevonden zich

de mensen uit donker Afrika. Hoewel de filosofie van de Verlichting gepresenteerd werd – en nog steeds wordt – als een universele filosofie van gelijkheid, bleek al snel dat de Verlichte mens een niet-Verlichte mens nodig had. In zijn *Seeing Like a State* sprak James Scott over ‘High modernism [that] has needed this “other”, this dark twin, in order to rhetorically present itself as the antidote to backwardness’.<sup>3</sup>

De Verlichting werd een proces van denken over maatschappelijke vooruitgang en ontwikkeling. Maar het begrip ‘Verlichting’ was niet eenduidig. Vartija spreekt in zijn *The Color of Equality. Race and Common Humanity in Enlightenment Thought* over een polyfone Verlichting. Er zijn meerdere stemmen, soms ook stemmen die vals klinken. Ook al waren alle mensen in de ‘Verlichtende’ theorie gelijk, niet iedereen bleek in gelijke mate te delen in de vruchten van de Verlichting. De ontwikkelde moderne mens zette zichzelf ongegeneerd en onbeschaamd bovenaan de ladder van ontwikkeling en beschaving. Moderniteit had daarmee de donkere kant van superioriteit binnengehaald. De superioriteit kwam nadrukkelijk naar voren in de ontdekkingsreizen naar verre kusten van de wereld. Maar het bleek niet alleen ontdekking, het leidde ook tot brute verovering. De exploratie kende een ‘dark twin’, die van de onbeschaamde en daarmee onbeschaafde exploitatie. De andere mens die de moderneren in deze tochten ontmoetten, werd een plaats onder aan de ladder van ontwikkeling toegewezen. En zijn kennis over die ander betekende in de ogen van de moderne mens ook zijn macht over die ander. Deze hegemonistische ambitie is gebaseerd op een fundamentele dichotomie van ‘ontwikkeld’ (en dus modern) versus ‘niet-ontwikkeld’ (en dus primitief of traditioneel).

Maar ook al was het voor velen overduidelijk dat grote groepen in deze wereld nog niet dezelfde fase van ontwikkeling hadden doorgemaakt als de ‘moderneren’ in Europa, tegelijkertijd was er het idee dat mensen gelijk waren. Siep Stuurman vat deze paradox van gelijkheid en ongelijkheid mooi samen:

‘De moderne gelijkheid verschijnt in dit perspectief als het gelijke recht op deelname aan de universele cultuur. Gelijk worden betekent worden zoals degenen die al gelijk zijn, dat wil zeggen, zoals de Europeanen. Om dat doel te bereiken moet iedereen ‘verlicht’ worden. Zowel de Europese volksmassa’s als de buiten-Europese volken verschijnen dan als objecten van een paternalistische beschavingsmissie.’<sup>4</sup>



Zij waren achtergebleven en moesten daarom de helpende hand geboden krijgen om de achterstand in ontwikkeling in te halen. ‘Wij’, in het hart van Europa, zijn ontwikkeld en daarom moet ‘de Ander’, ver weg, ontwikkeld worden, naar ons evenbeeld. In dit proces ontwikkelde de westerse wetenschap – intrinsiek onderdeel van de processen van kolonisatie en globalisering – zich van een lokaal, cultureel en historisch bepaald wetenschapsmodel tot een hegemoniaal model.

In dit model is de ontstaansgeschiedenis van de wetenschap nauw verbonden met de ontwikkeling van het religieuze systeem zoals dat zich in het Westen vanaf de late middeleeuwen heeft ontvouwd. Een van de fundamentele aannames van westerse wetenschap is het bestaan van één, begrijpelijk, universum. Deze vooronderstelling bestrijdt het bestaan van verschillende, gelijkwaardige, maar elkaar uitsluitende vormen van kennis. De kern van de westerse wetenschap is het verzamelen van kennis over dit ene en enige universum met zijn inherente complexiteit. De wetenschap ontwikkelde zich parallel aan, en raakte vervlochten met, het westerse religieuze systeem: het christendom. Beide waren immers gericht op kennis van de ‘ultieme waarheid’, en hoewel wij paradoxaal genoeg deel uitmaken van dit universum, positioneren wij ons ertegenover. Dit leidde in de westerse wetenschap tot een fundamentele scheiding van subject en object. We plaatsten onszelf tegenover de natuur, het object van onze zoektocht naar kennis. Gods schepping werd ‘geobjectiveerd’. Het universum werd beschouwd als een tekst die kan worden ontcijferd en gelezen en dus gekend. God heeft zijn wil geopenbaard in de natuur en dit stelt ons in staat zijn wil te ontcijferen, door kennis van die natuur, door het lezen van het *Boeck der Natuere*. De westerse mens werd zich ervan bewust dat Gods openbaring kon worden ‘gelezen’. Maar tegelijkertijd worstelde hij met een innerlijke onzekerheid over de waarheid van deze tekst. Dit leidde tot een dynamiek in het kennissysteem dat voortdurend, bijna agressief, op zoek was naar nieuwe theoretische kennis. De bekeringsdrift van het christelijk monotheïsme werd gesecculariseerd in de ontdekkingsreis van de moderne (westerse) wetenschap. Die moderne westerse wetenschap is gebaseerd op de combinatie van vermeende universele technologische kennis en de specifiek moderne westerse drang om het *Boeck der Natuere* te lezen, om de natuur te domesticeren en tot leesbaarheid te reduceren. En zoals ik in mijn dissertatie schreef, ging men niet alleen ‘lezen’ maar ook ‘de Ander’ ‘vóórlezen’ en ‘vóórschrijven’. De paradox van de Verlichting, dat wil zeggen de Verlichting én zijn

‘darker twin’, de vermeende maar nadrukkelijk beleefde ‘blanke’ superioriteit, maakte onderdeel uit van het DNA van de moderne universiteit, ook van het DNA van de Universiteit Utrecht.

In november 2018 gaf ik aan de Universitas Gadjah Mada in Yogyakarta een uiteenzetting over het koloniale verleden van ‘mijn’ universiteit in een collegezaal met Indonesische studenten, promovendi en stafleden. Sommige van de aanwezige stafleden hadden in het verleden samengewerkt met de Universiteit Utrecht in het kader van de universitaire ontwikkelings-samenwerking. Op een bepaalde manier was de cirkel rond toen ik in dit ‘Yogya-revisited’ bezoek wilde ik laten zien dat ik inmiddels behoorde tot een nieuwe generatie wetenschappers die de complexiteit van de relatie tussen mijn alma mater en Indonesië wilde analyseren voorbij het morele schema van ‘goed’ en ‘kwaad’.

In het verlengde van mijn werk op het Bureau Buitenland en mijn reflectie op het begrip ‘ontwikkeling’ ben ik verder gaan zoeken naar de relatie tussen universiteit, kennis(ontwikkeling) en kolonie. Inmiddels is ook in Nederland de discussie over de geschiedenis van de slavernij en de Nederlandse betrokkenheid daarbij losgebarsten. In een bijdrage in het *DUB* (Digitaal Universiteits Blad) van de Universiteit Utrecht heb ik als reactie op het rapport *Rekenschap geven* van de adviescommissie *Universiteit Utrecht en Slavernij* ervoor gepleit om een dergelijke vraag nadrukkelijker te verbreden naar het koloniale verleden van de universiteit, van haar onderwijs en onderzoek en daarmee van de wetenschapontwikkeling aan onze universiteit. Dat is een verleden van een dieperliggende en structurele ongelijkheid en dus óók van slavernij.<sup>5</sup> Dit boek is het resultaat van mijn ontdekkingsreis.

Dit boek had ik niet kunnen schrijven zonder de inspiratie en het commentaar van Anneke, Armand, Ernst, Gert, Henk, Jan, Joop, Loek, Marian, Twan en anderen.

## Universiteit

### *Onderwijs, onderzoek en samenleving*

Universiteiten zijn eeuwenoude instellingen. Er is in de loop van die eeuwen veel veranderd in de wijze waarop de universiteiten in de samenleving aanwezig zijn. Wat niet is veranderd, is het onderwijs als belangrijke reden van bestaan. Eeuwenlang hebben universiteiten getracht kennis over te

brenge aan de jongere generaties. Het ging op de universiteiten vooral om de vorming van jonge mensen (vooral mannen) in en door het onderwijs.

Alhoewel het doen van fundamenteel onderzoek een betrekkelijk recent fenomeen is binnen de universiteit, werd in het onderwijs wel kennis over nieuwe ontwikkelingen doorgegeven. Het waren aanvankelijk de (koninklijke) academies en geleerde genootschappen waar de onderzoekers elkaar ontmoetten. Deze genootschappen kwamen in Nederland betrekkelijk laat tot ontwikkeling. En deze onderzoekers zochten elkaar ook op of correspondeerden met elkaar in een internationaal verband in de Republiek der Letteren.

In de tweede helft van de negentiende eeuw zien we een ontwikkeling om studenten en promovendi in het onderwijs actief te laten leren in de laboratoria. Deze ontwikkeling is aan de Utrechtse universiteit met name door de chemicus G.J. Mulder ingezet. Vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw zien we aan de universiteiten, waaronder die in Utrecht, de snelle ontwikkeling van de natuurwetenschappen. Het doen van experimenteel onderzoek binnen de muren van de academie gaat dan ook steeds meer een rol van betekenis spelen. In de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkelt zich een waar onderzoeksethos. Dat resulteerde ook in de 'Tweede Gouden Eeuw', met name in de natuurwetenschappen. Onderzoek en exploratie in de koloniale gebieden heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld.

Het geven van onderwijs en het doen van onderzoek heeft altijd een maatschappelijke component gehad. Culturele en intellectuele vorming ('bildung'), dienst aan de samenleving, vormen van maatschappelijke verantwoordelijkheid – in het huidige jargon aan de universiteiten verengd tot het formele beleidskader van kennisvalorisatie – van universiteiten en de intellectuelen die daar werken, zijn altijd op een of andere wijze een onderdeel van deze instituties van hoger onderwijs geweest.

Als we de geschiedenis van de Universiteit Utrecht met de Nederlandse koloniën onder de loep nemen, zien we dat deze drie elementen – onderwijs, onderzoek en vorming – in de verschillende periodes meer dan wel minder nadruk krijgen. In dit boek wil ik vooral ingaan op de interactie tussen de ontwikkelingen op het terrein van onderwijs en onderzoek aan de Universiteit Utrecht en haar rol in de ontwikkeling van wetenschap in de Nederlandse koloniën, met name in Indië. Dit onderdeel betreft de relatie die de universiteit, haar docenten, onderzoekers, bestuurders en studenten eeuwenlang onderhielden met personen en instellingen in de